

DİVANÜ LUGAT-İT-TÜRK'DE AKRABALIK BİLDİREN TERİMLER

Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ*

Türkçe Özet: Bu makalede Türk milletinin temel yapısını teşkil eden aile kurumu ve buna bağlı olarak akrabalık dereceleri üzerinde durulmaktadır. Dilimize yabancı menşeli akrabalık adlarının girmeye başladığı bu dönemde, unutulan değerlerimizin hatırlanması bakımından önem arzeden bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Akrabalık, Hısımlık

İngilizce Özet: The family structure which constitutes the basic form of the Turkish culture and the kinship relations are discussed in this article. Recently, some foreign loan-words are begun to use for indicating kinship relations; so this study is important for remembering the passivated culture on family structure.

Keywords: Family, Kinship, Relative

Hem kan, hem de evlilik yoluyla, çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumuna, genel olarak akrabalık denir. Biz Türklerin, sosyal hayatlarının gelişmesinde ise, akrabalığın büyük önemi vardır. İnsanoğlunun yaradılışını şöyle bir düşünecek olursak; bir ana ve babadan tek başımıza dünyaya gelirken, zaman içinde ailemizin büyüdüğünü (kardeş, amca, dayı, hala, teyze vs. gibi çok yakın akrabalar), özellikle evlilikler yolu ile de akrabalarımızın sayısının arttığını görürüz (kavın-ata.

Sosyologlar tarafından devletin en küçük modeli olarak kabul edilen aile ve buna bağlı olarak akrabalık ilişkilerinin Türklerde son derece önemli olması itibarıyla, bu sosyal müessesenin fertlerinin yakınlık derecesinde de isimlendirmeler çok zengin görülmektedir. Eski Türkçede "aile, kabile, hısım, akraba" manasına *ogu* kelimesinin kullanıldığı söylenmektedir. Üç de i ik kitabede "ogu" kelimesine tesadüf etmekteyiz. Bunlar Uyük-Orzak ID Yazıtı, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarıdır. Bilinen ilk yazılı belgelerimizden olan Kök Türkçe yazılı kaynaklardan başlamak üzere, akrabalık adları hususunda çeşitli eserlerde pekçok kelime tesbit edebiliyoruz. Türk kültürünün vazgeçilmez bu eserlerinden biri de Divanü Lfıgat-it-Türk'dür. Bu eserde, biz a a 1-yukarı altmış yakın kelime tesbit ettik. Bunların pekço u da u veya bu Türk lehçesinde çok az de i ikliklere u rayarak ya amaktadır. A a ıda bu akrabalık terimlerini göstermeye çalışacağız:

Aba.Apa: "Ana"2 manasına gelmekte olup, a a 1-yukarı bütün Türk lehçelerinde görülür. Bununla beraber "abla" manası da vardır³. Ka garlı'dan daha eskiye, yani Uygur ve Kök Türk çağlarına gittiğimizde karımıza çıkan bu kelime genellikle hem askeri, hem de idari bir unvan şeklinde kullanılmıdır ki [mesela; Apa Tarkan⁴ (Tunyukuk Yazıtı, Köl ç Çor Yazıtı), Beçe Apa çreki (Miran Metinleri), Çor Apa (Çakul VI Yazıtı), Inançu Apa Yargan Tarkan⁵ (Köl Tigin Yazıtı), Kul Apa Urungu (Miran Metinleri), Külüg Apa (Çakul VIII Yazıtı), Laçın Apa (Ottukta ID Yazıtı), on Apa (Gümü Tabak Yazıtı), Öz Apa (Tepsey II Yazıtı), Öz Apa Tutuk (Çig i Bagatur Yazıtı), Tör Apa çreki (Begre Yazıtı), Yol Apa (Kemçik-Kaya Ba ı Yazıtı)], "büyüklük, ya lılık ve saygı" gibi anlamları ihtiva etmektedir. Buna en güzel örnek olarak MÖ-Kar

Yazıtıya *olmasın* *olnodf1y1p8* imesine *Npyogfonny1p8p*"abla"

Türk ve akraba" manasına *akülüğ* *akülüğ*

de görmemiz mümkündür. Mesela, Köl Tigin ve Bilge Kagan yazıtlarında, dünyanın yaradılışından sonra, Tanrı tarafından Bumın ve İstemi'nin insanogluunu yönetmek üzere vazifelendirilmesi¹⁰, sebebiyle eçü ve apa kelimelerini birlikte görmekteyiz. Yine buna benzer ifadelerde “eçü-apa”, İl-teriş Kagan ile İl-bilge Katun'un Tanrı tarafından, halkın içerisinde çekilip, yükseltilmesi ile Türk milletinin ilini ve töresini düzenlemek¹¹, üzere tayin edildikleri sırada geçer. 699 tarihindeki Türgiş ayaklanması yüzünden On-Oklara bir darbe vurulmuş, ancak yüksek bir dünya görüşüne sahip olan Kök Türkler, buraların da ata toprakları olduğunu bildiklerinden kargaşa içinde kalmasını istememişler ve bu topraklara “eçümizin-apamızın kazandığı, hüküm sürdüğü topraklar”¹² demişlerdir.

Genelde bu eski metinlerde eçü-apa şeklinde birlikte görülen bu deyim için “ata, ced” denmektedir¹³. Fakat “eçi” veya “eçü”nün, “eçe” yahut da “ece” ile aynılığını kabul edecek olursak, burada bir dişilik anlamının olması söz konusudur. O zaman “ata, ced” olarak manalandırılan eçü-apa deyimini, bütün ölmüş erkek ve kadın ataları ifade ediyor olmalıdır.

Açık: “Büyük kardeş. Kara-Hanlılar büyük kardeşi “açıkım” diye çağırırlar” demektedir, Kaşgarlı Mahmud¹⁴.

Ana: “Ana, anne”¹⁵.

Aştal: Kaşgarlı Mahmud, “insanın en son çocuğuna aştal oğul denir” diyor¹⁶. Mesela Kırgız Türkçesinde “astalamak” fiili var ve “yavaşlık, ahstelik, ihtiyat” manalarına gelmektedir¹⁷. Belki bununla bir irtibatı olabilir. Çünkü insanın son çocuğu, genellikle yaşının olgunlaştığı, hâl ve hareketlerinin yavaşladığı zamana denk gelir.

⁸ Abû Hayyan'ın lügatinde eze=teyze demektir. Bakınız, Abû Hayyan, *Kitâb al-idrâk li-Lisân al-Atrâk*, s.13.

⁹ DLTİ, s.86-87, 90.

¹⁰ Bakınız, Köl Tigin Yazıtı, *Doğu tarafı, 1-2*; Bilge Kagan Yazıtı, *Doğu tarafı, 1-3*; *Üze Kök Tengri asra yağız yer kıludukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kisi*

Genel olarak günümüz Türkçesinde "kayın" olarak karımıza çıkan bu kelime, "koca yahut karı tarafından akraba" manasına gelmekle beraber; kayınata, kayınana, kayınbirader, kayınbike (baldız), kayınsinli (görümce), kayıncurt (hanımın sülalesi) gibi söyleyişleri vardır 46

Kadnagun: "Kadın kadnagun= kayın, kayınbabalar; güveyiler için söylenir. Ardarda, kadın kadnagun denir" 47 Belki kayın mayın gibi.

Kangda : Bunun için Kangarlı, "kangda kada = babaları bir olan kardeşler. Bu ata sözü "kayın"un üçüncü söyleyişidir. "Böylelikle babaları bir olan kardeşlerin aralarında sevgi oldu undayardım eder)", diyor 48 BuayınS söylemez), "kang"tan kangda kelimesi yapılmıştır.

Kangsık: "Kangsık ata (üvey baba), kangsık ogul (üvey oğul)"
Görülebileceği gibi

Kap:

konuda öyle bir örnek "kayın"un üçüncü söyleyişidir. "Böylelikle babaları bir olan kardeşlerin aralarında sevgi oldu undayardım eder)", diyor 48 BuayınS söylemez), "kang"tan kangda kelimesi yapılmıştır.

46

47

48

0

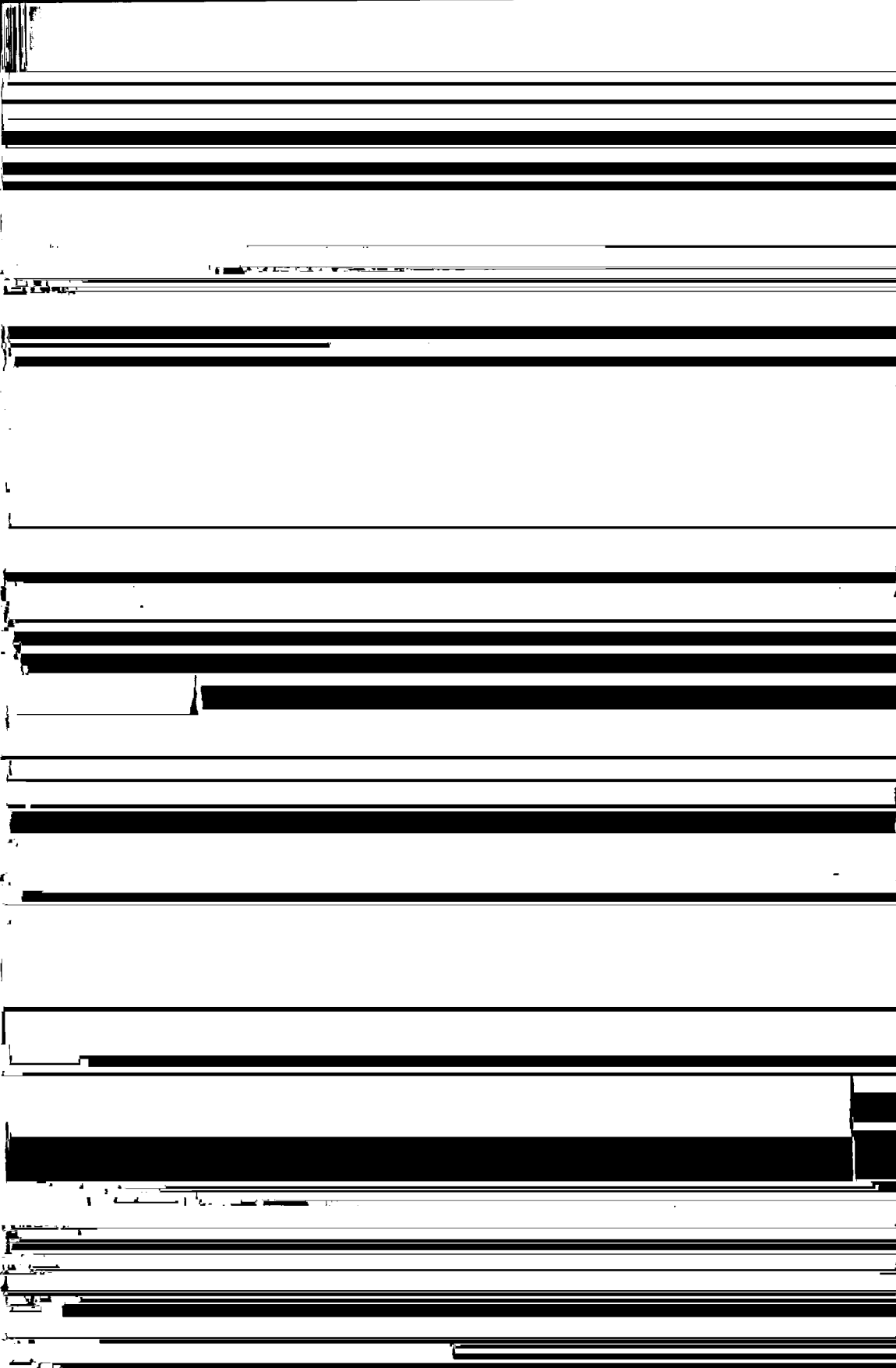
X

2

2

arkadaşlarına, genç damatlarına ve gelinlik kızlarına doymadığını⁵⁷ üzüntü içerisinde belirtmektedir. Oguzlarla olan savaşta Kök Tigin'in kahramanlıkları anlatıldıktan sonra "o olmasaydı gelinler de dahil olmak üzere bütün

Singil: “Erkeğin (kocanın) küçük kız kardeşi”⁷¹, şeklinde Kaşgarlı Mahmud tarafından izah edilen bu terim eski Türkçede genellikle küçük kız kardeş yerine kullanılır. 7. yüzyılın sonlarında (699) Kök Türk Kaganlığına isyan etmiş bulunan Kırgız kaganı ortadan kaldırıldıktan sonra, Kök Türkler buraların kargaşası içerisinde kalmasını istemediklerinden Bars Beg. Kırgızların

Yufga: "Ogulluk, oğulluğa alınmış"⁹⁶.